

BADIIY DISKURSDA DIREKTIV NUTQIY AKTLARNING SOTSIOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Nazokat Arifova

+998991296606

e-mail: nazokat.arifova@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur tezisda badiiy diskursda qo'llanadigan direktiv nutqiy aktlarning sotsiopragmatik jihatlari tadqiq etiladi. Unda direktiv aktlarning yuzaga kelishi va mazmuniy talqinda nutq ishtirokchilarining ijtimoiy mavqeyi, yoshi, jinsi, o'zaro munosabati hamda kommunikativ vaziyat kabi omillarning o'rni yoritiladi. Shuningdek, buyruq, iltimos, talab, maslahat, ogohlantirish va taqiqlash kabi direktiv birliklarning badiiy matnda turli kommunikativ maqsadlarda qo'llanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida direktiv nutqiy aktlarning bevosita va bilvosita ifodalanishi, ularning kontekstga bog'liq holda turlicha mazmun kasb etishi hamda ijtimoiy munosabatlarni aks ettirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tahlil natijalari vositalar, balki ijtimoiy va pragmatik omillarning o'zaro ta'siri ham muhim ekanligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Badiiy diskurs, direktiv nutqiy akt, sotsiopragmatika, pragmatik omil, komunikativ vaziyat, ijtimoiy mavqe, ijtimoiy munosabat, kontekst, bilvosita nutqiy akt.

Kirish: Bugungi kunga kelib zamonaviy tilshunoslikda kommunikativ jarayonni tadqiq etishda til birliklarining shakliy va mazmuniy xususiyatlarini aniqlash bilan bir qatorda, ularning nutq jarayonida qanday maqsad va vazifalrda qo'llanishini o'rganishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, pragmatik yondashuv nutq mazmunini so'zlovchining kommunikativ niyati, qilayotgan munosabati va muloqot yuzaga kelayotgan vaziyat bilan bog'liq holda talqin etish imkonini beradi [1, 2].

Mazkur jihatdan direktiv nutqiy aktlar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular so'zlovchining suhbatdoshini muayyan harakatni amalga oshirishga yoki

undan tiyilishga undashga qaratilgan kommunikativ maqsadini ifodalaydi. Bunday nutqiy aktlar buyruq, iltimos, talab, maslahat, ogohlantirish va taqiqlash kabi turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ularning mazmuni va ifodalanish shakli faqat til vositalari bilan chegaralanmay, balki muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy mavqeyi, yoshi, o'zaro munosabati hamda nutqiy vaziyat kabi omillar ta'sirida shakllanadi [3, 4].

Badiiy diskurs direktiv nutqiy aktlarning mazmuniy va funksional xususiyatlarini o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Badiiy asarlardagi personajlar nutqi orqali ularning kommunikativ maqsadi, ijtimoiy mavqeyi, o'zaro munosabati hamda muayyan vaziyatga bo'lgan munosabati namoyon bo'ladi. Shu jihatdan badiiy diskursda qo'llangan direktiv nutqiy aktlarni sotsiopragmatik nuqtayi nazardan tahlil qilish ularning qanday lingvistik vositalar orqali ifodalanishi, shuningdek, ularning yuzaga kelishida qanday ijtimoiy va kommunikativ omillar muhim rol o'ynashini aniqlash imkonini beradi [5, 6].

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi badiiy diskursda qo'llanadigan direktiv nutqiy aktlarning sotsiopragmatik xususiyatlarini aniqlash hamda ularning kommunikativ vaziyat va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida direktiv nutqiy aktlarning turli ko'rinishlari, ularning bevosita va bilvosita ifodalanishi, shuningdek, muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy xususiyatlari bilan bog'liq jihatlari bilan tahlil qilinadi [7].

Direktiv nutqiy aktlar deganda biz so'zlovchining suhbatdoshiga muayyan ish harakatini qilish yoki qilmasligini aytishini tushinamiz ya'ni bir shaxs boshqa bir shaxsning harakatiga buyruq berish, iltimos qilish, taqiqlashlar orqali ta'sir qilmoqchi bo'ladi. Direktiv nutqiy aktlarning turlariga buyruq, talab, iltimos, maslahat, ogohlantirish, taqiqlash, tavsiyaberishlar kiradi va bulardn qanday foydalanish esa vaziyatga bog'liq. Direktiv nutqiy aktlarning mazmuni va ifodalanish shakli muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy mavqei, shaxslararo

munosabatlari va nutqiy sharoit bilan uzviy bog'liq. Muayyan ko'rsatma kommunikativ vaziyatga qarab buyruq, iltimos yoki maslahat mazmunini anglatishi mumkin. Bunday holatda nutqiy aktning pragmatik mohiyati uning grammatik qurilishi bilan cheklanmay, so'zlovchining maqsadi va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlar orqali ham namoyon bo'ladi. Demak, direktiv nutqiy aktlarning sotsiopragmatik xususiyatlarini ochib berishda nutqiy birliklar bilan bir qatorda ularning qo'llanishini belgilovchi ijtimoiy shart-sharoitlarni ham tahlil qilish muhimdir [3, 4, 8].

Xulosa qilib aytganda, badiiy diskursda direktiv nutqiy aktlarning voqealanishi kommunikativ niyat, til vositalari va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligi asosida shakllanadi. Mazkur aktlarni sotsiopragmatik jihatdan o'rganish personajlar nutqida ijtimoiy mavqe, shaxslararo munosabatlar va muloqot sharoitining qanday aks etishini aniqlashga yordam beradi. Binobarin, direktiv birliklarning badiiy matndagi tahlili personajlarning nutqiy maqsadini ochib berish bilan birga, ular o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning til vositasida ifodalanish mexanizmlarini ham yoritadi [9, 10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Levinson S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
2. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 320 b.
3. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
4. Searle J. R. A classification of illocutionary acts // Language in Society. – 1976. – Vol. 5, No. 1. – P. 1–23.
5. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 168 p.

6. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
7. Ervin-Tripp S. Is Sybil there? The structure of some American English directives // Language in Society. – 1976. – Vol. 5, No. 1. – P. 25–66.
8. Searle J. R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 187 p.
9. Leech G. N. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
10. Grice H. P. Logic and conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.

75